

निमित्त : आरपारावलोकिता

अरुणा
दिवेगावकर

विद्युत भागवत यांचं आरपारावलोकिता हे पुस्तक वाचून झालं.
आणि मला सतत पडणारे प्रश्न आणखी गडद झाले...

बाई कितीही उच्चविद्याविभूषित पंडिता असली तरी तिची स्वतंत्र ओळख का मान्य केली जात नाही?

जाती-पातीच्या उतरंडीमध्येही बाईला तळाचं स्थान का? फरक इतकाच की सवर्ण शिक्षित स्त्रीला सार्वजनिक जीवनातली पुरुषसत्तकता थोडी शिथिल भासते. तीही शारीर पातळीवर, मानसिक पातळीवर नाही.

स्त्रीवाद ही पाश्चात्य कल्पना आहे असं मानलं जातं आणि ती औद्योगिकीकरणानंतर किंवा वसाहतवादानंतर उगम पावली असा समज करून घेतला व दिला जातो. मग त्या आधी ही आधुनिकता बाईमध्ये नव्हती असं मानायचं का ?

याज्ञवल्क्याला विचारलेल्या औरस - अनौरस प्रश्नावर काहीही न सुचल्यानं दिलेलं उत्तर कशाचं प्रतीक मानायचं? मुक्ताबाईने चांगदेवाला तू निगुरा आहेस असं म्हणणं याला काय म्हणायचं? की, उगाच स्त्रीवाद म्हणजे बायकांनी बायकांसाठी बोलणं असं म्हणत दुर्लक्ष करायचं?

ज्ञान आणि त्याला मान्यता देणारं पुरुषप्रधान जग हे स्त्री प्रश्नाच्या बाबतीत किती अडाणी आहे बघा. शिवाजी महाराजांच्या आईचा उल्लेख तिने कसा शिवाजीला घडवला- त्याला कसा शिकवून राजा केला म्हणून ती महान असा केला जातो. पण हे करताना तिने हे सगळं बाई म्हणून कसं पेललं असेल याचा शोध घेतला जात नाही. जिजामाता यापलीकडे तिला अस्तित्वच नाही.

अहिल्याबाई होळकरांचंही तसंच. त्यांच्या सामाजिक आणि धार्मिक कामाचा प्रचंड ऊहापोह पण तिच्या जगण्याची गुंतागुंत काय होती हे मात्र अंधारातच.

सेवा संगोपनाची मातृत्वरूपी चौकट तेवढी महानतम, तिचं बाईपण गौण. जिला दृश्यता मिळाली त्या रमाबाईनाही टिळकांनी रेव्हरंडा म्हणूनच हिणवले ना?

इतिहासातील स्त्रीची दृश्यता-अदृश्यता आणि जात - पितृसत्तेचा संबंध इतका एकजीव झालेला आहे की, बाईला संसारात उपयोगी ठरेल असंच शिक्षण दिलं पाहिजे जेणेकरून संसारात तिला समतोल राखता आला पाहिजे. आईबापाच्या

लेखिका लातूरस्थित कवयित्री आहेत.

ईमेल- arunadiwegaonkar@gmail.com

घरी त्यांच्या नियमानुसार शिक्षण घेतलं गेलं पाहिजे. नवऱ्याच्या घरी त्याला हातभार म्हणून आर्थिक जबाबदाऱ्या पेलायच्या, मुलांचं संगोपन करायचं, घराची जबाबदारी सांभाळायची हे सगळं करताना स्वतःच स्वतःचे पंख छाटून घ्यायचे का? तर बाईन कसं भौतिक सुखाच्या पलीकडं गेलं पाहिजे. (आजही हेच होत आहे) तरच ती महात्मा! तिचा केवळ आणि केवळ उन्नयन केल्याचा आभास पण तिला बरोबरीने वागवण्याची हिंमत भारतीय पुरुषसत्तेत मुळीच नाही. हे एक जळजळीत सत्य!

स्त्रीवाद ही परिवर्तनवादी राजकीय जाणीव आहे हे का स्वीकारले जात नाही? मुळात बाई असणं किंवा पुरुष असणं म्हणजे काय हेच तपासलं जात नाही आणि त्यातलं दुय्यमत्व हे सामाजिक राजकीय अर्थव्यवस्थेवर अवलंबून आहे त्यात नैसर्गिक काहीही नाही हे का मान्य केलं जात नाही?

जेव्हा जेव्हा समाजात उलथापालथ होते तेव्हा तेव्हा जातीविषयक आणि लिंगभावाविषयी परस्परांना छेडणारे अक्ष का तयार होतात? पुरुषाला 'व्यक्ती' होता येतं पण बाईला

व्यक्तीपण का नाकारलं जातं?

बाईच्या शरीराची किंवा एकंदरीतच बाईची दोन भागात विभागणी का केली जाते? त्यातला एक भाग म्हणजे मातृत्व जे की पवित्र आणि सतत पूजनिय! सेवा संगोपनाची ही मातृरूपी चौकट जोपर्यंत नाकारली जात नाही तोपर्यंत बाईपणाची चौकट नीट कळणार नाही.

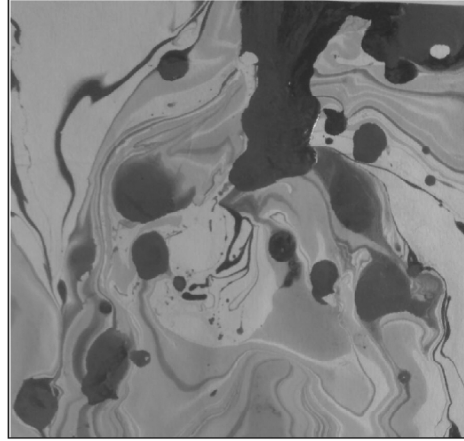
मराठी कविता : समकालीन परिदृश्य पी. विठ्ठल

मराठी कवितेतील काही स्थित्यंतराचा, भाषिक आणि सांस्कृतिक अभिसरणाचा नव्या काळाच्या पार्श्वभूमीवर केलेला विचार.

महत्त्वाचा समीक्षा ग्रंथ

मराठी कविता
समकालीन परिदृश्य

पी. विठ्ठल

प्रकाशक
कैलाश पब्लिकेशन्स
औरंगाबाद
पृष्ठे: ३२८
किंमत ३५० रु.

प्रमुख पुस्तक विक्रेत्यांकडे उपलब्ध

औरंगाबाद: ८०५५५५५५००, ९३२५२१४२९९, पुणे: ९८३४०३२०१५, ८८०५०९८०९६

जळगाव : ९७६४६९४७९७, नाशिक : ९४२२९४३६५२, नांदेड : ९४०४९६१४००

याशिवाय **amazon** आणि **Flipkart** वर देखील उपलब्ध

परिवर्तनाचा वाटसरू | १६ ते ३० जून २०१९ ४९

आणि दुसरा भाग म्हणजे तिचं 'ती' असणं जे की सतत लांछनास्पद आणि लैंगिकतेने बरबटलेलंच का असतं? विविध नात्यांमध्ये मुक्तपणे जोडलं जाणं अगदी लैंगिकतेपर्यंतही, ते खुलेपणाने स्वीकारणं आणि तरीही त्यात गुंतून न पडणं बाईला शक्य आहे का?

त्यामुळेच की काय बाईला स्वतःच्या शरीराबद्दल घृणा निर्माण झाली आहे आणि बाईच्या मनातली ही घृणा लक्षात घेता लैंगिकता म्हणजे पाप हेच ठळकपणे समोर येतं. मुलगी असणं वाईट, कमीपणाचं तर मुलगा असणं चांगलं, उच्च दर्जाचं हे मनात खोलवर रुजलेलं असतं किंबहुना रुजवलेलं असतं. बाईनं मुलाला जन्म तेवढा द्यावा बाकी नंतर शारीर किंवा लैंगिकतेच्या बाबी पाहूच नयेत, ह्या धारणेचा प्रचंड पगडा बसलेला आहे. शिक्षित स्त्रियांनीदेखील ती धारणा आपलीशी केली आहे. अन्यथा मग काय स्वैराचार माजू द्यायचा का? हा सवाल उभाच असतो.

अविभक्त कुटुंब नावाचं उतरंडीचं आणि हुकूमशाहीने बरबटलेलं जू मानेवर घेतलं तरच ती जगू शकते अन्यथा ती 'रेवरंडा' ठरते. त्यामुळे तिने अज्ञानी राहून मरून मोक्ष संपादन करावा हे उत्तम!

एक समग्र स्त्री, समग्र व्यक्ती म्हणून तिच्याकडे का पाहिलं जात नाही? जे की चार भागांनी मिळून परिपूर्ण झालेलं आहे.

एक म्हणजे लैंगिकता - तिचं बाई असणं,
दुसरं म्हणजे जननक्षमता - तिचं आई असणं,
तिसरं म्हणजे उत्पादनक्षमता - तिचं श्रमिक असणं,
आणि सर्वांत महत्त्वाचं

चौथं म्हणजे संस्कारक्षमता - तिचं संस्कार आणि समाज घडवण्याचं कार्य.

कधीतरी बाई समाजाचं उत्पादन आणि पुनरुत्पादनही करत होती, वयाच्या प्रत्येक टप्प्यावर समाजाचं नेतृत्व करत होती. समाजाला बांधत होती हे का विसरलं जात आहे? या सर्वांचा समग्र विचार कधी होणार? एक समग्र व्यक्ती म्हणून तिच्याकडे कधी पाहिलं

जाणार?

बाईच्या शोषणाच्या पार्श्वभूमीवर जाती शोषणाची पार्श्वभूमी अगदी थेट भिडते. जातीच्या कोंडवाड्यात बाईचं कोंडलेपण ठळक होत जातं. शिकून शहाण्या झालेल्या बाईनं आपल्या जातीतील किंवा कनिष्ठ जातीतील बाईचं जगणं समजूनच घेतलं नाही कारण तिचं उच्चशिक्षित होणं आपापल्या परंपरा सांभाळून, जातीची कवच सांभाळून उच्च शिक्षित होणं असतं, आणि हे वास्तव आहे. त्यामुळेच सवर्ण विरुद्ध दलित स्त्रीत्व हा भेद कायमच राहतो. स्त्रिया स्त्रियांच्या या शत्रूभावाच काय करायचं? त्यातली गुंतागुंत कशी सोडवायची?

कादंबरीत धारदार राजकीय आकलन, त्यातून मानवतावादाचा ढोंगी बुरखा टराटरा फाडणारा करारीपणा दाखवणारी स्त्री एकीकडे आणि सुसंस्कृत सुशिक्षित मध्यमवर्गीयपणातलं उपरेपण त्यातून एका सामाजिक एकटेपणापर्यंत येणारी स्त्री हे द्वंद्व ठळकपणे जाणवत रहातं.

कुटुंबामध्ये झालेली स्थलांतरे, स्थानांतरे, वेगवेगळ्या प्रकारच्या पडझडी, वेगवेगळ्या टप्प्यावर स्त्रियांच्या झालेल्या कोंड्या आणि दुय्यमत्व. स्त्री पुरुष नात्याच्या वैरभावाचं-शत्रूभावाचं दाहक सत्य, हा विसंवाद, हे निखळलेपण कशातून आलंय? स्त्री- पुरुष नात्याच्या मुळाशी हिंसा आहे आणि ह्या हिंसेचं काय करायचं?

हे सगळे प्रश्न आरपारावलोकितातून आणखीनच गडद गडद होत जातात एवढेच सांगावेसे वाटते.

शेवटी लेखिका म्हणते त्याप्रमाणे माणूस अपूर्ण त्याला मिळणारं सुख अपूर्ण आणि दुःखही अपूर्ण... आणि बाई माणसाचं तर त्याहून अपूर्ण, हेच खरे.

आरपारावलोकिता, विद्युत भागवत (२०१९), हरिती प्रकाशन, पुणे, पृ. २८४, मूल्य : ३०० रु.